

Nemzet, haza, vallás és szabadság - régi és új beszédmodok a Bocskai-felkelés
szöveghagyományában és a 17. század magyar politikai gondolkodásában

Vezető kutató: Kruppa Tamás
Kutatási terv: 113251

Zárójelentés

1.

Kutatási projektünk elsődleges célja az volt, hogy a 17. század első fele magyarországi politikai eszmetörténetének új szempontú megközelítése révén újszerűen, az elmúlt évtizedekben előkerült új források bevonásával, interdiszciplináris megközelítésben újraértelmezze a korszakot, és lépéseket tegyen egy új politikai eszmetörténeti szintézis elkészítése irányába.

Mivel minden eredménye ellenére az elmúlt fél évszázad történeti kutatásai, azon belül pedig a magyarországi politikai kultúra- és eszmetörténet kevés kivételtől eltekintve ritkán tett kísérletet arra, hogy meghaladja a 20. század elejére létrejött történeti szövegtörzset és a részkérdések kivételével a korszak egészét többnyire a közhasználatban lévő források alapján értelmezte, sokszor az éppen uralkodó elfogultságok miatt tendenciózusan és torzítva, első körben azt tekintettük feladatunknak, hogy levéltári kutatások révén nagyságrendileg növeljük az értelmezendő szövegek csoportját eddig nem vizsgált magyarországi és külföldi levéltári anyagok bevonásával. Ezt cseh, osztrák, német, lengyel, holland, olasz, szlovén, szlovák, romániai, valamint hazai levéltárak évekig tartó, szisztematikus felkeresésével sikeresen végre is hajtottuk.

A második célkitűzés az volt, hogy az összegyűjtött anyagokból, az új források bevonásával és már ismertek újraértelmezésével reprezentatív forrásgyűjteményt adjunk ki magyar nyelven. Ezt a célt egy kétkötetes antológia kiadásával igyekeztünk teljesíteni.

Harmadsorban pedig arra vállalkoztunk, hogy elkezdjük a bővített forrásbázist újszerű, interdiszciplináris megközelítésben történő újraértelmezését és lépéseket tegyünk egy új eszmetörténeti szintézis elkészítése irányába, amely magában foglalná az eszme- és fogalom-, a retorika- és irodalom-, jog- és intézmény-, vallás- és teológia-, valamint művelődéstörténeti módszertanok és megközelítések sokaságát. Ennek a feladatnak több workshop és egy konferencia megtartásával és egy tanulmánykötet kiadásával próbáltunk megfelelni.

Projektünk negyedik célja pedig az volt, hogy a csoport tagjai által korábban elkezdett forrásfeltáró munkálatok folytatásával szűkebb forráscsoportok (köztörténet, propagandisztikus irodalom, egyháztörténet) szövegeinek tudományos vagy kritikai kiadását előkészítse, és egyes szövegcsoportok esetén ezt el is végezze.

1.

A projekt szinte teljes időszaka alatt széleskörű forrásfeltáró tevékenységet folytattunk, amelynek során a teljesség igényével a környező országok (a Habsburg-dinasztia által korábban uralt területek utódállamai) számos levéltárát látogattuk meg, hogy a magyar rendek és az érintett tartományok kapcsolatainak dokumentációját feltérképezzük a 17. század első felében. Az ismert források szisztematikus felmérésének megkezdése, majd a felkeresendő levéltárak fondjainak feltérképezése, kutatóutak megtervezése, külső pályázat után kutatást végeztünk az alábbi városok levéltáraiban, amelyek a korábbi tartományok kormányzati központjainak levéltáraként működnek: Bécs (császári-királyi központ), Prága (Csehország, illetve birodalmi

központ), Brno (Morvaország), Linz (Felső-Ausztria), Sankt Pölten (Alsó-Ausztria), Graz (Stájerország), Innsbruck (Tirol), Ljubljana (Krajna), München (Bajorország, a pfalzi választófejedelemség odakerült anyagával), Drezda (Szászország), Berlin (Brandenburg), Hága (Egyesült Tartományok), Milánó, Biella, Róma, Velence (Olaszország), Lőcse és Kassa (felső-magyarországi városszövetség), valamint Kolozsvár, Brassó. Ezen kívül feltérképeztük a hazai levéltárak anyagait (OSZK, MNL OL, MTAK, Ráday Gyűjtemény, stb.). Mindkét esetben digitális másolatokat rendeltünk, de sok olyan helyről is, amelyeket nem volt módunk személyesen meglátogatni (Párizs, Bern, Basel, stb.).

A kutatás során összegyűjtött több ezer fölíronyi felvételt rendszereztük és kiválogattuk a kiadásra szánt iratokat, amelyeknek az átírása is részben megtörtént. A fordításra szánt anyagok esetén viszont átírás csak akkor történt, ha azt a fordító is igényelte, vagy ha a szöveg eredeti nyelvű kiadása ezt mindenképpen indokolta tette már ebben a fázisban.

2.

Jóllehet a munkatervben a felkutatandó és kiadandó anyag körét szűkebben határoztuk meg, a hangsúly csoportban lefolytatott koncepcionális viták hatására némileg eltolódott, a megjelentetendő íráskör mind mennyiségében, mind műfajában bővült. A bővülés elsősorban a 17. század első fele hazai nyomtatott nyilvánosságának olyan szövegcsoportjaiból származik, amelyek eddig főleg az irodalom- és egyháztörténet érdeklődési körébe tartozott. Noha korábban ezeket ki akartuk zárni, mivel politikai eszmetörténeti relevanciájuk ellenére eltérő műfajokat és kommunikációs regisztereket képviselnek, eltérő szerzői és olvasói háttérrel, a munkálatok során be kellett látnunk, hogy ezek nem kezelhetők teljességgel elkülönítve. A különböző politikai diskurzusokat képviselő szövegcsoportok ugyanis nem pusztán dialogizálnak egymással és ezáltal egymás intellektuális kontextusát képezik, hanem egyben ugyanannak a vitá(k)nak eltérő regiszterekben, eltérő eszközökkel vagy eltérő hallgatóság számára megfogalmazott megnyilvánulásai. A szövegek magyarra való átültetésének folyamatába a korábban felkért fordítók, Szabó Ádám és Tóth Gergely mellett csatlakozott Báthory Orsolya és Nagy Gábor is.

Ennek eredményeképpen a tervezett antológiába eredetileg tervezett anyag radikálisan megnövekedett: mivel a költségvetésünk erre lehetőséget biztosított, úgy döntöttünk, hogy az eredetileg egy kötetes antológiát két kötetesre bővítjük a közlendő szövegek műfaji sajátosságainak figyelembevételével. Ez ugyanakkor azzal járt, hogy a fordítandó anyag nagysága miatt, több fordítót kellett. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy a kutatócsoport öröndetes módon külső tagokkal bővült, akik ettől kezdve a fordítási munkák mellett bekapcsolódtak a szakmai munkába is. A részleges koncepcióváltás, valamint a megnövekedett mennyiségű anyag fordítása, feldolgozása szükségessé tette az eredeti négy éves kutatási periódus 1 évvel történő meghosszabbítását is.

A változtatásoknak megfelelően az első kötet az 1619-20-as évek teológiai-egyházi-közjogi vitáihoz tartozó művek eddig magyarul nem elérhető darabjait tartalmazza (Alvinczi Péter, Pázmány Péter és Balásfi Tamás tollából), míg a második kötet az eredeti elképzelésnek megfelelően a külföldnek szánt legitimációs szándékú diplomáciai szövegek (levelek, deklarációk) magyar fordításaiból ad válogatást, nagyrészt eddig nem ismert, nem kiadott, vagy magyarul nem elérhető szövegekből.

A munka eredményeként került kiadásra az a kötet, amely Bethlen Gábor korának alapvetően korabeli, illetve későbbi kiadásokban napvilágot látott politikai vitáit tartalmazza. (Alvinczi, Pázmány, Balásfi):

Címe: *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez I.*, szerk. Báthory Orsolya, Kármán Gábor és Zászkaliczky Márton, Budapest: Reciti, 2019.

Ennek a magyar nyelvű antológiának a 2. kötete, amely Bocskai, Bethlen és a Rákócziak korának diplomáciai iratait tartalmazza, Kármán Gábor-Kruppa Tamás-Zászkaliczky Márton szerkesztésében hamarosan szintén közlésre kerül. A kötet összeállításának munkálatait jelentékenyen lelassította, hogy a teológiai-politikai vitákat tartalmazó szövegek esetében nem volt szükség különösebb levéltári munkára, míg ennél az alapvetően diplomáciai iratokat tartalmazó, és mint láttuk több mint tucatnyi levéltárból előkerülő anyagnál a kiválogatás hosszabb időt vett igénybe, valamint a jegyzetelés nehezebb, mivel ez esetben az első kötettől eltérően viszonylag rövid szövegeket kell jegyzetelni, ami mindig nehezebb, mint nagyobb terjedelmű, összefüggő textus esetében.

Címe: *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez II.* szerk. Kármán Gábor-Kruppa Tamás-Zászkaliczky Márton. Színopszisa a következőképpen alakul:

Iratok az 1604 és 1620 közötti időszakból a Bocskai-felkelésre vonatkozóan:

- igazolók iratok
- beszámolók (protestáns, katolikus)
- diplomáciai levelek (Bocskai, Rudolf, magyar rendek)
- országgyűlési iratok; visszaemlékezések.

Iratok a 1619 és 1644 közötti időszakból:

- diplomáciai levelek
- országgyűlési beszédek
- uralkodói kiáltványok

3.

A forrásfeltárás forráskiadás mellett, ahogyan a fent idézett munkatervből kiderül nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy megszólaltassuk a szövegeket. Tehát ne csak kiadjunk, hanem újfajta értelmezési lehetőséget is ajánljunk. Ennek a szándéknak az eredménye volt a tavalyi évben megrendezett konferencia, amely logikus betetőzése volt a projekt tagjai által az évek alatt megrendezett workshopoknak (amelynek folyománya volt az említett részleges koncepcióváltás is). Projektünk tagjai, valamint 3 külső meghívott is előadással vett részt a rendezvényen, ahol mindenki beszámolt a kutatási eredményeiről. A műhelykonferenciára 2019. június 19-én az MTA BTK-ban került sor *Nemzet, haza, vallás és szabadság - régi és új beszédmódok a Bocskai-felkelés szöveg hagyományában és a 17. század magyar politikai gondolkodásában* címmel. Ahogyan fentebb már utaltunk rá, nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy a projektben részt nem vevő, de a témában elismert kutatókat hívjunk meg, illetve, mint látni fogjuk, vonjunk be a szövegkiadási munkálatokba.

A konferencia programja:

Kruppa Tamás: *Barbiano generális jelentése a Bocskai-szabadságharc első hónapjairól 2.0.*

Ács Pál: *Rimay János Bocskai udvarában*

Zászkaliczky Márton: *Politikai diskurzusok a Bocskai felkelés idején*

Kees Tszelszky: *Chasing rebels: tracing the tangled tracks of the political texts of the Bocskai-uprising (1604-1606) in Europe using digital humanities methods (in absentia)*

Kármán Gábor: *Bethlen Gábor soha el nem készült háborús kiáltványa*

Báthory Orsolya: *Pázmány Péter, valamint Balásfi Tamás válaszai az 1620. évi beszercebányai törvényekre*

Tóth Gergely: *Szent István bárói. A magyar történelem (fő)rendi nézőpontból Révay Péter "De Monarchia" című munkájában*

G. Etényi Nóra: *Erdély politikai imázsa a Német-római Birodalom propagandájában a harmincéves háború idején*

Bene Sándor: *Syncretisták* (Adalék a magyar politikai szitokszótár történetéhez) (Pázmány-Esterházy)

Szabó András Péter: *Esterházy Miklós nádor vármegyéknek küldött körlevelei*

Ennek a konferenciának az eredménye a második kiadott kötet: *Politikai nyelvek a 17. századi Magyarországon (1600-1670)*, szerk. Kármán Gábor–Zászkaliczky Márton, Budapest: Reciti 2019.

4.

4.1. A munka során értelemszerűen jóval több irat gyűlt össze, mint amennyit ki tudunk, illetve ki szándékoztunk, szándékozunk adni. Mivel ezt már a projekt indulásakor fel tudták mérni a résztvevők, ezért is fogalmazódott meg, hogy ebből az alapvetően latin, olasz, német nyelvű anyagból kiválogassuk azokat az iratokat, amelyek megítélésünk szerint a kutatási témába vágnak, illetve fontos információkat tartalmaznak a korszak történelmének jobb megértéséhez. Ez az antológia két kötetéhez szorosan kapcsoló okmánytár (Munkacíme: *Okmánytár 1603–1614. A Bocskai-felkelés előtörténete, eseményei, propagandája* szerk. Kruppa Tamás–Zászkaliczky Márton) a Bocskai-korszak, illetve a közvetlenül rákövetkező évek magyarországi eseményeit dolgozza fel eredeti nyelven (latin, olasz, német). Ez a kézirat még az előkészítés fázisában van, jelenleg 100 oldal feletti terjedelemben, amely azonban folyamatosan bővül. Tartalmi szempontból két részre oszlik, az első felében olvashatóak az alapvetően diplomáciai jellegű levelek, jelentések, míg a második fejezet propagandisztikus szövegeket tartalmaz.

4.2. Az antológia első kötetéhez kapcsolódik az a kötet, amely a katolikus narratíván belül is speciális nézőpontot és egy jól körülhatárolható forráscsoportot képvisel. A jezsuita rend magyarországi története a 17. század elején nemcsak a Bocskai-felkeléstől nem választható el, hanem azoktól a teológiai vitáktól sem, amelyeket Pázmány, Alvinczy, Balásfi folytattak le, ugyanakkor a legszorosabb kapcsolatban van azokkal a nemzetközi politikában a század elején lejátszódó meghatározó eseményekkel, amelyekben a rend nagy szerepet játszott. Ennek felismerése egy újabb okmánytár összeállítását eredményezte. A kötet a rend központi levéltárában fellelhető iratokat, valamint egyéb a vatikáni levéltárban, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár kamarai osztályában őrzött iratokat hasznosít az 1607–1610 közötti időszakból, tehát mintegy hídát képez a Bocskai és a Bethlen korszak között. A kötet nyomdakész állapotban van. Címe: *Jezsuita okmánytár (Erdélyt és Magyarországot illető iratok 1607–1613)*, szerk. Kruppa Tamás. A kötetet az MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport Collectanea Vaticana Hungariae sorozata felvette a kiadási tervébe.

4.3. A projektünk által befogadott, és az eddigiekhez képest időben kissé későbbi, a 17. század első évtizedeihez ugyanakkor több szállal kapcsolódó, és Esterházy Miklós személyét és tevékenységét a középpontba állító kutatási téma szintén nem várt eredményt hozott. Szabó András Péter kutatásainak eredménye egy több mint 300 oldalas kézirat, amelynek a munkacíme: *Ad comitatus: Esterházy Miklós nádor levelei a vármegyéknek*, szerk. Szabó András Péter. Megjelenés várhatóan a Szent Korona Lendület kutatási program pénzügyi támogatásával.

5.

A szövegkiadásokon túl, amelyek értelemszerűen jelentik egy-egy kutatási periódus lezárását, törekedtünk arra is, hogy a projekt eredményeit különböző módon, és különböző fórumokon hasznosítsuk és népszerűsítsük.

5.1. Kiállítás:

A 2017-es Reformáció emlékévé a Magyar Nemzeti Múzeumban az *Ige-Idők – A reformáció 500 éve című kiállítás* anyagában, amely 2017. február-novembere közt volt látható, Zászkaliczky Márton kurátorként, Kármán Gábor, Szabó András Péter és Kees Teszelszky külső szakértőként vettek részt. A kiállítás egy teljes termét a reformáció és a 17. századi rendi politika kapcsolatának szenteltünk, a több kiállított munka kutatásunk tárgya is.

5.2. Tudományos előadások:

2015:

- Kármán Gábor, *Erdély és a harmincéves háború: eredmények és lehetőségek*, „Erdély történetével kapcsolatos kutatások helyzete napjainkban (16-19. század)” Eger, Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Intézete, 2015. november 5-6. már rendelkezésre álló forrásanyag feldolgozásában.
- Zászkaliczky Márton, *A nemzeti identitásdiskurzusok kaotikus fogalmi háttere a 16. századi magyar írásbeliségben/irodalomban*, *Az értelmezés hatalma I.: A régi magyar irodalomtörténet-írás mint történetírói metodológia – konferencia*, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2015. 03. 18.
- Zászkaliczky Márton, *Péter László és a magyar történelmi alkotmányosság*, *Az ősi alkotmányosság kezdetei és továbbélése Magyarországon a közép- és korai újkorban*, MTA TK JTI Tanácsterem, 2015. 04. 16. (megjelent: „Eszmetörténeti szempontok a történelmi alkotmányosság közép- és kora újkori magyarországi történetéhez”, *Közjogi szemle*, 2015/3, 14-25.)
- Zászkaliczky Márton, *The Chaotic Conceptual Background to National Discourses in 16th Century Hungary*, 'Identity, Ethnicity and Nationhood before Modernity: Old Debates and New Perspectives' Oxford Research Centre in Humanities (TORCH), 2015.04.24-26.
- Zászkaliczky Márton, *Tumultuózus szöveg hagyomány: a Bocskai-felkelés politikai irodalmának keletkezéstörténete (Egy OTKA-kutatás textológiai és eszmetörténeti problémái)*, Rebakucs előadás, MTA BTK ITI, 2015. 04. 29.

2016:

- Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton: „Nation, Patria, Religion and Liberty: Old and New Political Discourses in the Textual Tradition of the Bocskai-Rebellion and the 17th-century Political Thought in Hungary,” *A Cseh Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetének előadássorozata*, Filosofický ústav ČR, Prága (Csehország), 2016. jún. 9.
- Kruppa Tamás: „Giovanni Argenti jezsuita az erdélyi ügyekről. A Defensio Societatis Jesu és az 1605. évi medgyesi országgyűlés.” A VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson, Pécsen [2016. 08. 20–26] elhangzott előadás rövidesen tanulmánykötetben jelenik meg. in *Magyarország és a Szentszék. Vatikáni kutatások a 21. században*, szerk., Tusor Péter, Bp., 2016).
- Zászkaliczky Márton: Resistance Theories of the Bocskai-rebellion (1604-1606): Divine Delivery, Ancient Liberties, and Natural Law. *Protestantism and Political*

Rebellion in Early Modernity, Department of English and German Studies, University of Granada, 1 – 2 December, 2016 (meghívásos külföldi konferencia-előadás)

2017

- Bene Sándor, *Teológia és politika egy 17. századi versciklusban: Sebes agynak késő sisak* – „A reformáció első évszázadának kulturális paradigmái” c. előadássorozat keretében, KRE BTK, 2017. május 5.
- Kármán Gábor, *Konfessionelle Politik von unten: György Madarász, der unerwünschte Ratgeber von György Rákóczi I.*, *Confessional Politics in Early Modern East Central Europe* (Budapest, MTA BTK TTI, 2017. nov. 30.–dec. 1.)
- Kármán Gábor, *György Madarász, der unerwünschte Ratgeber von György Rákóczi I. aus Eperies*, *Reformation in Mittel- und Südosteuropa* (Eperjes / Prešov, 2017. dec. 4–7.)
- Kees Teszelszky, „Inside or Outside Europe: the use of news and information in Europe and change of the image of Hungarians and Ottomans during the Bocskai Revolt (1604-1606). *Vrije Universiteit (Szabad Egyetem) 2017. március 16-17.*, „Information and Power in History” című nemzetközi konferencián, a Huygens Institute for Dutch History, Leiden University és a Radboud University szervezésében.
- Zászkaliczky Márton, *A Bocskai-felkelés kéziratossága és nyomtatott nyilvánossága és eszmetörténete* (szeminárium, MTA ITI, mesterkurzus), 2017. május 23.

2018

- Kármán Gábor, „Transylvania in the Seventeenth-Century Protestant System of Alliances”, *Protestantism and Religious Freedom in Hungary and in Sweden in the 16th–17th Centuries*; Stockholm, 2018. április 20.
- Kármán Gábor, „Isaac Basire Erdélyben”, *1658 – Tudományos konferencia*; Miskolc, 2018. április 25.
- Kármán Gábor, „Bethlen Gábor, a cseh-pfalzi exulánsok reménye: Pfalzi Frigyes diplomáciája a fehérhegyi csata után”, *Obdobie tridsaťročnej vojny v konfesijnom vývine Strednej Európy*; Prága, 2018. november 29–30.
- Kármán Gábor, „Az erdélyi politika fellép az európai színpadra: Bethlen Gábor és a száműzött Pfalzi Frigyes”, „... *Slavata Vilém ellen, Martiniczi Borzita Jaroslavu ellen... törvény szerint cselekedtünk... az régi szokás szerint, az ablakról levetettük*”. *Előadások a prágai rendi felkelés 400. évfordulója alkalmából*; 2018. december 3.
- Zászkaliczky Márton, „Reformation and Freedom in the Hungarian Reformation”, *Protestantism and Religious Freedom in Hungary and in Sweden in the 16th–17th Centuries*; Stockholm, 2018. április 20.

2019

- Zászkaliczky Márton, *Calvinist Political Theology in the Bocskai Rebellion (1604-1606)*, *Theologies of Revolution: Medieval to Modern Europe*, International Workshop, 20 and 21 May 2019, Academic Conference Center Faculté des Lettres de l'Université Charles, Prague, CEFRES, Centre for Medieval Studies (CMS), Central European University (CEU)
- Kees Teszelszky, *A Lázadók felhajtása: A Bocskai felkelés (1604-1606) és a digitális bölcsészet*
- Kees Teszelszky, *News and information in history and research 1519-2019, The web that was: archives, traces, reflections - conference*, University of Amsterdam, the Netherlands, Junius 2019

5.3. Népszerűsítő előadások:

Zászkaliczky Márton

- *Bocskai István és kora*, Budakeszi Protestáns Kör, Budakeszi, Református Gyülekezet, Kálvin-terem, 2015. 10. 15. (ismeretterjesztő előadás)
- *A Bocskai-felkelés kéziratossága és nyomtatott nyilvánossága és eszmetörténete* (szeminárium, MTA ITI, mesterkurzus), 2017. május 23.
- Zászkaliczky Márton, „Reformation and Freedom in the Hungarian Reformation”, *Protestantism and Religious Freedom in Hungary and in Sweden in the 16th–17th Centuries*; Stockholm, 2018. április 20. Protestáns Magyar Gyülekezet és a Magyar Nagykövetség szervezésében
- A magyar reformáció politikai teológiája, Evangélikus Országos Múzeum, Budapest, Deák tér, A Magyarországi Luther Szövetség és az Evangélikus Országos Múzeum előadássorozata, 2019. június 27.